

РЕЦЕНЗІЇ

Борзенко О. І.,
доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

НЕВІДОМІ РЕЧІ З ВІДОМИХ ТЕКСТІВ

Рецензія на монографію Наталії Городнюк “Res incognita: семіотика речі у східнослов’янському модерністському романі першої половини ХХ століття” (Дніпро, 2017)

Сучасне літературознавство характеризується різноманіттям дослідницьких стратегій, підходів і методів, а в епіцентрі наукової уваги опиняються теми і проблеми, які ще двадцять років тому видавалися дрібними і периферійними. До таких проблем, як видається, належить категорія речі, яка, посівши чільне місце у філософії, культурології, етнографії, мистецтвознавстві, досі видається “бідною родичкою” серед категорій і термінів теорії літератури. І це при тому, що категорія речі була введена в науковий обіг Олександром Чудаковим ще у 80-х рр. минулого століття, а в авторському курсі “Вступу до літературознавства” Єжи Фаріно одним із центральних і найбільш вагомих постає розділ “Предметний світ”. Тож надзвичайно актуальним і своєчасним у контексті вищесказаного видається рецензована праця, покликана заповнити лакуни теоретичного та компаративного характеру в осмисленні речовизму в літературі загалом і в модерністському романі зокрема.

Монографія Наталії Городнюк “Res incognita: семіотика речі у східнослов’янському модерністському романі першої половини ХХ століття” присвячена категорії речі й охоплює широке коло теоретичних та компаративних проблем: річ у літературі, річ як знак і річ як концепт, семіотичний статус та функції речі в художньому творі, семіотика речі у модерністському романі на матеріалі української, російської та білоруської літератур. Спираючись на дослідження Ю. Лотмана, А. Байбуріна, В. Топорова, М. Епштейна, Є. Фаріно та ін., авторка обстоює тезу про взаємозалежність речі та художнього світогляду, речі та стилю, речі та текстогенерувальних стратегій.

Монографія Н. Городнюк складається із чотирьох розділів.

У першому розділі “Річ як соціокультурний феномен: теоретичні аспекти” детально проаналізовано підходи до формування категорії речі у філософській думці, окреслено шляхи семіотизації речі та перетворення її на знак, систематизовано етапи дослідження речі як літературознавчого поняття. Дослідницею уточнено і конкретизовано поняття “категорія речі”, що інтерпретується Н. Городнюк як “найзагальніше родове поняття, що охоплює всю сукупність художніх предметів (тексту, митця, стилю, соціокультурної доби), репрезентує естетично оприявлену філософію речі і характеризує художній світ

твору. Охоплює усі тематичні групи речей, виділені в історії повсякдення: їжа, одяг та аксесуари, інтер'єр, машини, засоби для письма, іграшки тощо [1, 55]. Терміни “річ у літературі”, “образ речі” та “художній предмет” тлумачаться дослідницею як синонімічні. Особливий інтерес викликає обґрунтування авторкою досі неусталеної термінології, вживання якої у попередників (О. Чудаков, Є. Фаріно) носило виразно оказіональний характер. Зокрема, це стосується термінів “речевість” та “речовизм”. Так, на думку Н. Городнюк, “рече вість – це риса художньої манери, ознака стилю, атрибутивна характеристика художньої свідомості, детермінованої філософією речі, та художнього світу, структурованого категорією речі” [1, 56]; “Речовизм – явище, оприявлення речевості, утілення речі у творі, що виражається як у наявності окремих образів речей, так і в посиленому структуруванні ними тексту. З огляду на це й говоримо про різну міру чи “густину” речовизму: одиничні речові образи із загально невисоким семіотичним статусом та мінімальною функціональністю, з одного боку, або ж домінантність категорії речі, високу семіотичність та поліфункціональність речової образності, з іншого” [1, 56].

У другому розділі “Семіотичний статус та функціональність речі у модерністському романі” з'ясовано взаємозалежність семіотичного статусу речі та її функцій у тексті. Зокрема, систематизовано і ретельно описано функції речі в художній літературі (аксесуарну, ідейно-естетичну, світомоделювальну, культурологічну, характерологічну, сюжетно-композиційну) та доповнено традиційний перелік такими, як інтертекстуальна, мотивогенерувальна, текстогенерувальна, кроссдискурсивна. Усі вони переконливо проаналізовані на прикладі конкретних творів.

Третій розділ “Полістилістика модерністського речовизму” присвячено чи не найскладнішому аспекту даного дослідження – обґрунтуванню взаємовпливу категорій речі та стилю. Як переконливо демонструє компаративний аналіз Н. Городнюк, річ у неоромантизмі (у романах О. Гріна та Ю. Яновського), екзистенціалізмі (В. Домонтовича і В. Набокова, Є. Плужника та Г. Газданова), формалізмі (В. Шкловського та М. Йогансена) має свої, притаманні лише їй, атрибутивні риси, порізноmu виявляє текстогенерувальний характер.

Четвертий розділ “Культуроцентричність речової парадигми модернізму: семіотичні домінанти тезаурусу речей” найбільший за обсягом і шириною залученого аналізу. У ньому ретельно досліджено семантичні поля концептів їжі, одягу, окулярів, механізмів. Так, концепт їжі розглядається на перетині естетики та ідеології: з одного боку, мотив насолоди їжею (В. Домонтович, В. Підмогильний, В. Набоков) та поетика симпосіону (В. Домонтович) – у модернізмі, з іншого – на контрасті – негативна поетика їжі та заборона усіляких гастрономічних насолод в

ідеологічній емблематиці соцреалізму (О. Кундзіч), а також карнавальньо-ігрова поетика їжі як модус взаємодії естетики й ідеології (романи А. Платонова, М. Гарецького, Ю. Олеші) та їжа як ідеологічна домінанта конкордизму у В. Винниченка.

Особливий інтерес викликає новаторське прочитання семіотики одягу у романі В. Підмогильного “Місто”: Н. Городнюк зауважує “промовистий зв’язок одягу та “літературних амплуа” героїнь роману В. Підмогильного “Місто”, що “задає” їх як літературні типи певного виду текстів, які герой-письменник “осягає” і “долає” на шляху підкорення міста та літератури: просте сільське вбрання сором’язливої Надійки позиціонує її як героїню народницького роману І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного; синя сукня Мусіньки у поєднанні з таємною пристрастю до парвеню відсилає читача до героїнь французького роману О. Бальзака, Г. Флобера, Стендаля; блакитна кофточка ексцентричної Зоськи поєднує виразну асоціацію з “блакитними паннами” ранньомодерної літератури та кінематографічні кліше манірниці і жінки-підлітка, популярні для того часу; чорне вбрання та артистизм Рити – уособлення синтезу фатальних красунь символізму та Чорної Пантери В. Винниченка” [1, 63].

Цікавим також постає аналіз семантики одягу в імпресіоністському проекті М. Івченка (роман “Робітні сили”) та імажиністському проекті А. Марієнгофа (роман “Циніки”). А особливо вдалим видається компаративне зіставлення одягу та мотиву переодягання в діалогіях З. Бядулі “Язеп Крушинський” та І. Ільфа і Є. Петрова “Дванадцять стільців” і “Золоте теля” – порівняння цих творів в окресленому дослідницею аспекті давно вимагало уваги літературознавців.

Креативність та оригінальність авторського підходу виявляється і в аналізі окулярів як маркера метатекстуальності, знака самоусвідомлення культури та символу “спеціального” бачення [1, 449]. Дослідниця цілком слушно зауважує, що виражаючи “усю повноту культурних смислів – проблему бачення та світогляду, ракурсу і точки зору певної культури, окуляри постають утіленням соціокультурної та естетичної рефлексії, спрямованості культури на саму себе, знаком метатекстуальності та осмислення принципів текстотворення” [1, 449], ретельно досліджуючи семантику окулярів у романах В. Домонтовича і В. Набокова.

Окремо відзначимо аналіз концепту машини як маркера ідейно-естетичних пошуків роману 1920–30-х рр. (у творах А. Платонова, Ю. Олеші, Г. Брасюка та ін.), а також оригінальність тлумачення “залізничної” образності романів Кузьми Чорного та Л. Леонова.

Дослідженню Н. Городнюк властива глибина аналізу, безперечна новизна, логічність викладу, переконливість аргументації, а нестандартний підхід авторки сприяє новому прочитанню давно відомих текстів.

Отже, монографія Наталії Городнюк “Res incognita: семіотика речі у східнослов’янському модерністському романі першої половини ХХ століття” є вагомим і ґрунтовним дослідженням, новим словом у сучасному літературознавстві.

Література

1. Городнюк Н.А. Res incognita: семіотика речі у східнослов’янському модерністському романі першої половини ХХ століття : монографія / Наталія Городнюк. – Дніпро : Свідлер А. Л., 2017. – 560 с.